AZ ÚJGRAMMATIKAI IRÁNY ÉS A PSYCHOLOGIAI MOMENTUM A MONDATBAN.

Két ízben volt alkalmunk a Németországban alig egy évtized óta létező és ma már — mondhatjuk — uralkodó újgrammatikai irányról szólani e társaságban, midőn ezen irány egyik fő és talán leggenialisabb képviselőjének, Osthoffnak két munkáját (l. e közlöny IV. 4 és V. 5-ik füzeteit) ismertettük. Kiemeltük ugyanakkor, hogy két sarkalatos elve van ezen új iránynak: először, hogy a nyelvben uralkodó hangtani törvények mind kivétel nélkül érvényesülnek, ez a nyelvnek *physiologiai momentuma*; másodszor, hogy a hangtani törvények mellett *psychologiai momentumok* is szerepelnek a nyelvben, melyek szerint valamely nyelvi alak egy másik vele bizonyos tekintetben rokon nyelvi alakhoz hozzá hasonul.

Az első, a ki ezen új iránynak útat mutatott, *Steinthal*. Ő volt az, a ki különböző irataiban («Assimilation und Attraktion psychologisch beleuchtet» a Zeitschr. für Völkerpsychologie I, 83—179-ik oldalain, «Ursprung der Sprache», «Einleitung in die Psychologie und Sprachwissenschaft») a psychologiának és nyelvtudománynak szükségképen való összekötésére először figyelmeztetett. Úttörő eljárást tanusított *Scherer* epochalis munkájában «Zur Geschichte der deutschen Sprache» (Berl. 1868). Legfőbb érdemei, hogy a hangphysiologia eredményeit teljes mértékben értékesíti, a hangtörvényeket nagyobb szigorúsággal kezeli, az analogikus képződményeket jobban tekintetbe veszi, és az új gondolatoknak gazdag tárházát nyitja meg előttünk. Igaz, hogy ezen előnyeit háttérbe szorítja sok más gyöngeség. Ilyen pl. az, hogy az analogikus képződményeket «hamisaknak» tartja: nem veszi még észre a nyelvben uralkodó psychologiai momentumot, mely ezen alakokat megteremtette. Egynéhány ifjabb tudóst illet meg az az érdem, hogy Scherer hibáit fölismerve, helyes irányba terelték a nyelvi kutatást, és hogy megalapították az «új grammatikai irányt», melynek ma már majdnem minden németországi egyetemen van képviselője, s köztük nem egy kitünő embere. Mindenekelőtt kiemelkednek *Paul* («Untersuchungen über den germanischen Vocalismus», Halle, 1879. «Principien der Sprachgeschichte», Halle 1880.) Freiburgban, *Osthoff* («Das Verbum in der Nominalkomposi-

Digitized by Google

tion im Deutschen, Griechischen, Slavischen und Romanischen», Jena, 1878. «Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen» Brugmannal együtt kiadva.) Heidelbergben, *Brugmann* Lipcsében, *Behagel* («Die Zeitfolge der abhängigen Rede im Deutschen», Paderborn, 1878.) Heidelbergben; továbbá *Braune* (a Paullal kiadott folyóiratban «Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache u. Lit.»), *Brückner*, *Delbrück* («Einleitung in das Sprachstudium. Ein Beitrag zur Geschichte und Methodik der vergl. Sprachvorschung». Lipcse, 1880. «Syntaktische Forschungen»); *Devantier* («Ueber die Lautverschiebung und das Verhältniss des Hochdeutschen zum Niederdeutschen». Virch.-Holtz. Samml. Heft 376. Berl. 1881.); *Hoffmann* («Die Konstruktion der lat. Zeitpartikeln», Bécs, 1872); *Jolly* («Ein Kapitel vergleichender Syntax»); *Leskien* (fölolvasásaiban és irataiban, különösen a következőben: «Die Dekl. im Slavisch-Litauischen und Germ.»); *Lübbert* («Der Conjunctiv Perfecti und das Futurum exactum», »Die Syntax von Quum». Boroszló, 1867—70); *Merguet* («Entwickelung der lat. Formenbildung». Berlin, 1870. «Die Ableitung der Verbalendungen aus Hilsverben»; «Bemerkungen zur lat. Formenbildung» a Zeitschr. f. vgl. Sprachforschung XXI, 149. s k. old. «Die Hilfsverba als Flexionsendungen» a Jahrb. für class. Phil. 1874, 145. s köv. old. «Ueber den Einfluss der Analogie und Differenzirung auf die Gestaltung der Sprachformen» programm-értekezés, Königsberg, Wilh. 1876.); *Merzdorf*; *Gustav Mayer* («Griechische Grammatik.» Lipcse, 1880.); *Misteli* («Lautgesetz und Analogie» Steinthal Zeitschrift-jében XI, 363. s köv. old.); *Sievers* («Grundzüge der Phonetik.» Lipcse, 1881.) *Tobler* (egyes értekezéseiben); *Whitney*, *Wölfflin* («Lateinische und romanische Komparation.» Erlangen, 1879.); *Ziemer* («Die Stellungnahme des grammatischen Gymnasialunterrichts zur neueren sprachwissenschaftlichen Methode.» Zeitschr. f. d. Gymnasialwesen 1881. Jul.—Aug. 385—401. old. «Das psychologische Moment in in der Bildung syntaktischer Sprachformen.» Programmértekezés, Colbery, Post, 1879. «Junggrammatische Streifzüge im Gebiete der Syntax.» Colbery, Post, 1882.) és mások. De daczára annak, hogy ily számos és részben kitünő hivei akadtak az új iránynak, mégis nagy volt ellene az oppositió. Ámbár hogy az új grammatikusok határozott vezérelvek szerint működtek, melyeket Osthoff több ízben (pl. az e közlöny V, 5-ik füzetében általunk ismertetett nép-

Digitized by Google

szerű értekezésében), különösen a «Morphologische Untersuchungen» című vállalat első kötetének hosszabb bevezetésében kifejtett, mégis elvek hiányával vádolták őket. Mióta azonban Paul «Untersuchungen über den germanischen Vocalismus» című munkájának bevezetésében egy nyelvtudományi systematika alapját megvetette és azt «Principien der Sprachwissenschaft» című mesterművében betetőzte, el nem maradhatott az új irány jogosúltságának elismerése, és meg fog szűnni talán az utolsó kétség is, ha Brugmann — mint az tőle remélhető — a nyelvtudomány teljes methodologiáját fogja adni. Sajátságos az, hogy Németországban még az «aprólékos betűzés» vádjával is illették ezen irányt, Németországban, a szövegkritika nagy és ugyancsak iszapos áramának hazájában! Tény az, hogy ezentúl a szövegkritika is számolni fog vele, és nem fog erőszakos módon javítani akarni olyan helyeken, melyek a logikával ellenkezni látszanak ugyan, de a psychologiai momentum tekintetbevételével igen szépen megmagyarázhatók; nem is fog akadni számot tevő nyelvész, ki pl. Thukydides stílusát javítani akarná.

Föltünő az újgrammatikai iránynál az, hogy mívelői mindeddig túlnyomólag alaktani kérdésekkel foglalkodtak, míg a mondattan, egy pár kérdés megvilágítását kivéve (l. a föntebb felsorolt munkákat), háttérbe szorult. A latin mondattannál még csak veszünk észre egynéhány említésreméltó kezdeményezést, de a görög feltünően el van hanyagolva. Az első, ki a mondat terén tett eddigi kutatások eredményeit a magáéval megtoldva rendszeresen összeállította, s egyszersmind azon categoriákat is meghatározni törekedett, melyek szerint a mondat psychologiai momentumon alapuló sajátságai tárgyalandók, *Ziemer*, kinek (föntebb is említett) következő munkája alapján „*Junggrammatische Streifzüge im Gebiete der Syntax*“ (in zwei Abschnitten: 1. Zur Geschichte der junggrammatischen Litteratur. 2. Das psychologische Moment in der Bildung syntaktischer Sprachformen) adtuk az újgrammatikai irány történetének rövid vázlatát. A következőkben ismertetjük Ziemernek ezen munkáját, s azután elmondjuk azt, hogy miként gondoljuk mi a mondat psychologiai momentumon alapuló sajátságait tárgyalhatóknak.

A munka, mint már a czím is mutatja, két részből áll. Az első ismerteti az újgrammatikai irodalmat, a második a mondattani alakok képzésében szereplő psychologiai momentumokról szól.

Digitized by Google

Nézzük ez utóbbi részt közelebbről. Szerző szerint a mondat psychologiai momentumon alapuló sajátságai három csoportba oszthatók. Az elsőbe tartoznak azok, melyek oly módon keletkeznek, hogy két alak, melyek egymáshoz közel állanak vagy egymással közel való érintkezésbe jutnak, de melyeknek szerepe eredetileg különböző, külsőleg egymáshoz hasonulnak, pl. hæc (e. h. hoc) est lex prima, vagy ἥδε (e. h. τόδε) ἀρχὴ τῆς ὁμολογίας. Ez az az *alaki kiegyenlődés* (formale Ausgleichung). Ide tartoznak különösen a genus, munerus casus, tempus és modus tekintetében való kiegyenlődések. A másodikba azon mondattani alakok tartoznak, melyek úgy keletkeznek, hogy egy alak értelme (Inhalt) gyakorol egy másik vele bizonyos tekintetben összefüggésben levő alak értelmére (Begriffssphäre) befolyást oly módon, hogy a két alak értelem tekintetében egyenlővé, de alak tekintetében különbözővé lesz, pl. pars urbes petunt (e. h. petit), vagy λαὸς Ἀχαιῶν πείσονται (e. h. πείσεται). Ez az *anyagi* vagy *értelmi kiegyenlődés* (reale oder Bedeutungs-Ausgleichung), az úgynevezett constructio ad sensum vagy synesim (κατὰ τὸ σημαινόμενον). Az ezen csoportba tartozó kiegyenlődések nem oly számosak, mint az előbbibe tartozók, s főleg csak a genus numerus tekintetében fordulnak elő. A harmadik csoportba azon mondattani jelenségek sorolandók, melyek úgy állnak elő, hogy két egymástól alakilag különböző, de egymással bizonyos értelmi rokonságban álló kifejezés (nem egyes alakok) egymásba olvadnak úgy, hogy a kettőből egy új kifejezés keletkezik, melyben a két előbbi alakilag és értelmileg ki van egyenlítve, pl. interdico alicui foro, e két kifejezésből interdico alicui forum és intercludo aliquem foro, vagy ἔδοξεν αὐτῷ μόνος ἐλθεῖν e kettőnek ἔδοξεν αὐτῷ μόνῳ ἐλθεῖν és ἐβουλήθη αὐτὸς μόνος ἐλθεῖν. Ez *combinatiobeli* vagy *sorbeli kiegyenlődés* (Kombinations- oder Reihen-Ausgleichung). Ilyen kiegyenlődés történik különösen a nominativus, accusativus, dativus, genetivus, oblativus, modusok, hasonlító mondatok és egyes igék constructiója tekintetében. Ez a kiegyenlődés mindenekfölött leggyakoribb módja.

Ziemer munkája kétségenkívül nemcsak érdekes, hanem fontos jelenség is: bírja a kezdeményezés érdemét, tanulságos, vagy legalább gondolkodásra késztető. De nem tarthatjuk helyesnek beosztását, és részleteiben túlzásokkal vagy helytelenségekkel találkozunk.

Digitized by Google

Beosztása majdnem ugyanaz, melyet Osthoff követ az alaktani dolgok magyarázatánál; pedig véleményünk szerint mondattani dolgokat nem tárgyalhatunk helyesen ugyanazon categoriák szerint, mint alaktaniakat. Az általa fölállított három categoria nem eléggé kimerítő, mert pl. a pleonasmus egyikbe sem illik bele. A harmadik categoria a combinatióbeli vagy sorbeli kiegyenlődés nem is eléggé határozott, mert nem tudjuk, hogy mit ért a sorok alatt, mondatrészek csoportját-e vagy mondatokat.

Nem lévén szándékunkban ez alkalommal a (76—83., 84., 88., 92., 94., 95., 97., 102., 103., 104., 112., 113., 117., 122., 127., 131., 135., 137., 144., 154. és 156-ik lapokon előforduló) részletekre vonatkozó többféle kifogásainkat egyenként fölsorolni, csak a következő megjegyzésekre szoritkozunk. Szerző a sorbeli kiegyenlődés alapföltételeinek és processusának szemléltető magyarázatára helytelenül veszi fel az $a : b = \alpha : \beta$-féle mértani arányt, és ebben az egy ismeretlen tag ($a : b = \alpha : \chi$) keresését, mert ez esetben a nyelv nem teremt ismeretlen alakot, hanem az ismertekből alakit valami újat. Szerintünk az itt szóban forgó $a : b = \alpha : \beta$-féle arány csakis számtani lehet, melyben a kültagok összege egyenlő a beltagok összegével, azaz $a + \beta = \alpha + b$ (pl. $1 : 2 = 3 : 4$ itt $1 + 4 = 3 + 2$). Azaz, ha interdico alicui $= a$, forum $= b$ és intercludo aliquem $= \alpha$, foro $= \beta$, akkor keletkezhetik ez az alak: interdico alicui foro, valamint hogy ilyen alak is létezhetik: intercludo aliquem forum, (mert $a + \beta = \alpha + b$). A 89-ik és köv. lapon az *adverbium helyett álló adiectivumról* szólva (pl. hodiernus [e. h. hodie] venis) azt mondja szerző, hogy e használat fogalmi attraction alapszik, de hozzá teszi, hogy ez által az ige közelebbi meghatározása traiectio útján a főnévhez csatoltatik. Ez utóbbi állítása homályos. Ki kellett volna fejtenie, hogy a kérdéses esetben a fogalmi attractio útján a határozói fogalom jelzőivé lesz, melyet mi a Bartal-Malmosi-féle mondattan ismertető bírálatában (Magyar Tanügy, 1878. VII—VIII) proleptikusan magyarázó jelzőnek neveztünk. A 124-dik s következő lapon az *acc. c. inf.* keletkezését a következőképen magyarázza: A legeslegrégibb időben általánosan használatban lehettek ilyesféle kifejezések: iam filius meus amat, quod (e. h. id.) scio, ebből a pron. relativumnak a logikailag függő mondatba való átlépésével lett quod (a mi azt illeti, hogy) filius meus amat, id scio, ebből a pron. dem. kihagyásával quod filius meus amat, scio, és ebből

Digitized by Google

scio, quod filius meus amat. Ezalatt a quod eredeti pronominalis értelmét elveszítvén, egyszerű kötőszóvá (hogy-gyá) lesz és ekkor a quod-os mondat a függés jelölésére coniunctivust kap. Így keletkezhetett a régi latinságban csak egyszer (Plaut. Asin. I, I, 70) előforduló quod-os tárgyi mondat: equidem scio iam, filius quod amet meus, mely később egészen elenyészik, mígnem a Kr. utáni második századtól kezdve ismét gyakran föllép. De mivel egy ilyen tárgyi mondat alakjánál fogva könnyen össze volt téveszthető a függő kérdéssel (mert a quod ugyanazon alakú a pron. interrogativummal), ennek kikerülése végett, megkülönböztetés czéljából a nyelv megalkotta a később egyedül használatos acc. c. inf.-féle alakot. Mindenki érezheti Ziemer magyarázata utolsó részében a hézagot. Hogyan lett az acc. c. inf. a quod-os mondatból, azt nem mondja meg. Szerintünk így: Mivel a quod-os mondat tárgyi mellékmondat, és minden mondatban legfőbb mondatrész az állítmány, tehát először is az állítmány kapott olyan alakot, milyenben az igenév által kifejezett tárgy szokott állani, t. i. infinitivusit; mindjárt ennek hatása alatt, az analogia útján azután a tárgyi mondat alanya is olyan alakot vett föl, milyennel a névszó által kifejezett tárgy szokott bírni, t. i. accusativusit. Így nyerhetett csak egy olyan mondat mint scio, quod filius meus amet, következő alakot: scio filium meum amare. Azt is kifejthette volna szerző, hogy mintán az acc. c. inf. így a függést jelölő alakká lett, az az analogia útján másfajta mellékmondatokra is átment (nemcsak tárgyiakra), különösen a személytelen kifejezésektől vagy néha passiv igéktől függő alanyi mellékmondatokra (pl. necesse est te hoc facere, vagy dicitur eo tempore matrem Pausaniæ vixisse). Hasonló módon keletkezhetett a quod-os alanyi mellékmondatból az alanyi mellékmondatot kifejező *nom. c. inf.* T. i. az állítmány az igenév által kifejezett alany alakját kapja, azaz megint csak infinitivussá lesz, míg az alany megtartja eredeti azaz nominativusi alakját. És épen ezen utóbbi tényben látjuk okát annak, hogy a nom. c. inf. viszont nem használtatott a tárgyi mellékmondatok kifejezésére, mert a nom. c. inf. nominativusa meg nem változván a quod-os mondat átalakulásakor, mint eredeti alak más mint alanyi mondatokban a függésnek jelölésére kellő erővel nem bírhatott. Megjegyezzük még, hogy mind a nom. c. inf. mind az acc. c. inf. csak jelentő alanyi és tárgyi mellékmondatokat fejeznek ki. A licet és necesse est-nél előforduló *dativus cum infinitivo* dativu-

Digitized by Google

sát sem magyarázza, pedig ott is attractioval van dolgunk (l. föntebb említett birálatunkat), t. i. pl. vobis licet iam esse fortunatissimis, ebből lett vobis licet iam esse (vos) fortunalissimos. Még a *kettős nom.* és *kettős acc.* második nom. és accusativusa (vagy a mint nevezzük bírálatunkban: proleptikusan magyarázó alanya és proleptikusan magyarázó tárgya) is attractio útján keletkezhetett egy ősi határozóból (melynek nyomai azonban nem maradtak fönn), egészen oly módon, mint a határozó helyett álló melléknévi jelző. És most még csak egyet: A mondattanok azt mondják, hogy a következő comparativusok mellett: *plus, minus, amplius, longius* a szám és mértékkifejezések többnyire quam nélkül állanak ugyanabban az esetben, melyben az illető comporativusok (pl. minus duo milia [e. h. minus quam duo milia] hominum ex tanto exercitu effugerunt). Néha azonban kitétetik a quam vagy abl. comporationis áll a quam-os kifejezés helyett. Véleményünk szerint nem fordul itt elő semmiféle quam-kihagyás, hanem egyszerű attractio, t. i. a comparativusok a határozói szerepű abl. comparationis-t olyan mondatrészszé teszik, mint a minő mondatrészt maguk fejeznek ki, tehát az imént említett mondat így fordítandó: az oly nagy hadseregből kevesebb, kétezer ember (azaz kétezer ember [de nem annyi] kevesebb) menekült meg. Igaz, hogy itt nem látunk szoros logikai értelmet, de hiszen nem is logikai, hanem psychologiai momentummal van itt dolgunk.

Azt mondottuk, hogy nem fogadhatjuk el Ziemernek a mondatban előforduló psychologiai momentum magyarázatára fölállított kategoriáit. Legyen szabad tehát erre vonatkozólag saját nézeteinket kifejteni.

Minden grammatikának, ha valamely nyelvet teljesen akar ismertetni, két főkérdésre kell feleletet adni. Az egyik az, hogy *miben áll a nyelv egyes alakjainak, a beszédrészeknek lényege;* a másik az, hogy *minő nyelvi alakokkal* (azaz beszédrészekkel s ezeknek egyes alakjaival) *fejezi ki az illető nyelv az egyes fogalmakat és gondolatokat, azaz mondatrészeket és mondatokat; továbbá, hogy minő esetekben használ az illető nyelv a fogalmak és gondolatok kifejezésére bizonyos, az anyanyelvtől eltérő alakokat.* Az egyikre az *alaktan,* a másikra a *mondattan* ad feleletet. Bármennyit gondolkodtunk is, nem tudtuk belátni a mondattanra vonatkozó szokásos felfogás helyességét, (mely szerint az nem volna más, mint a nyelvi alakok használatának tana, valamint annak, hogy hogyan

Digitized by Google

köttetnek össze (?) a szavak mondatokká és ezek egymás között), valamint azt sem tudtuk megérteni, hogyan lehet az igazi, helyes értelemben fölfogott mondattant nem mondattani alapra fektetni. A nyelv alaktani jelenségeinek alkotó eleme a nyelv *physiologiai* momentuma, a mondattaniaknak a *logikai* momentum. Van azonban még egy harmadik tényező, mely ezen két alkotó elem mellett igen nagy szerepet játszik a nyelvben, mely abban egyaránt teremt alaktani és mondattani jelenségeket, és ez a nyelvnek, hogy úgy fejezzük ki magunkat, érzelmi, azaz *psychologiai* momentuma, valamint hogy a nyelv nem is más mint a *beszédszerv, ész* és *szív* alkotása. Ezzel egyszersmind megfeleltünk arra a kérdésre is, hogy van-e helye és milyen mértékben van helye a logikának a mondatban. Igenis, *a nyelv mondattani jelenségeinek alapja a logikai momentum, de nagy hibát követünk el, ha a mondatban mindent a logika alapján akarunk megmagyarázni, mert nem veszszük tekintetbe a mondatban szereplő psychologiai momentumot, mely az illető, logikailag meg nem magyarázható mondattani jelenségeket megalkotta.* Szóval, a psychologiai momentummal számolni kell az alaktannak és mondattannak egyaránt.

Ha már most mi a mondatnak psychologiai momentumon alapuló jelenségeit akarjuk tárgyalni — a mennyiben (mint azt föntebb kiféjtettük) a mondat nem tárgyalható más mint mondattani alapon — tehát *a mondat psychologiai momentumon alapuló jelenségei is mondattani alapon tárgyalandók*, azaz ki kell mutatni, hogy az illető mondatrészek és mondatok a psychologiai momentum minő működése alapján létesültek. Ne higyük azt, hogy ilyen tárgyalási alapon összeütközésbe jövünk a logikai momentummal, — úgy okoskodva, hogy ha a mondat alapja a *logikai* momentum, akkor az ehez képest másodrendű szereppel bíró *psychologiai* momentumon alapuló mondattani dolgokat nem lehet mondattani alapon tárgyalni, — mert a dolog egyszerűen úgy áll, hogy ha a mondatban a psychologiai momentum működik, az *mondattani* kategoriákat alkot épen úgy, mint a logikai momentum.

A következőkben megkisértjük imént kifejtett elveink szerint a mondat psychologiai momentumon alapuló jelenségeinek magyarázatára szükséges kategoriákat fölállítani.

I. *Mondatrészek, melyek mondatrész által kifejezett fogalom hatásából keletkeznek.* Pl. hæc. (e. h. hoc) est lex prima, melyben a nőnemű alany, hæc, a nőnemű névi állitmány lex, hatása által

Digitized by Google

lett a semleges alanyból, hoc-ból; vagy pl. ἥδε (e h. τόδε) ἀρχὴ τῆς ὁμολογίας, melyben a nőnemű alany, ἥδε, szintén egy nőnemű névi állítmány, ἀρχή, hatása által lett a semleges alanyból, τόδe-ből. Ide tartozik a Ziemer-féle alaki kiegyenlődések nagyobb része.

II. *Mondatrészek, melyek mondatrész által ki nem fejezett fogalom hatása által keletkeznek.* Itt meg kell jegyeznünk azt, hogy ezen esetben a ható fogalom csak közvetlenül nincs kifejezve mondatrész által, mert mindig benfoglaltatik egy másik mondatrész által kifejezett fogalom körében, tehát közvetve ki van fejezve. Pl. pars urbes petunt (e. h. petit), melyben a többes állítmány, petunt, az egyes számú alanynak, parsnak, fogalmában benfoglalt, de mondatrész által ki nem fejezett «többségi» fogalom hatása által keletkezett az egyes számú állítmányból; vagy pl. λαὸς Ἀχαιῶν πείσονται (e. h. πείσεται), melyben a többes állítmány, πείσονται, a föntebbihez hasonló módon keletkezett az egyes számúból. Ide tartoznak a Ziemer-féle anyagi kiegyenlődések és az alaki kiegyenlődésnek egy kis része.

III. *Mondatrészek, melyek mondat által ki nem fejezett gondolat hatásából keletkeznek.* Pl. ezen mondatban ἔδοξεν αὐτοῖς ἐθελονταὶ (e. h. ἐθελονταῖς) ἰέναι a nominativusban álló jelző ἐθελονταί, mely az itt kiegészítendő nom. c. inf. (t. i. ἔδοξεν αὐτοῖς α ὐ τ ο ὶ ἐθελονταὶ ἰέναι) nominativusának jelzője, az αὐτοῖς jelzőjéből, ἐθελονταῖς-ból a következő mondat által ki nem fejezett gondolat hatásából lett: ἐβούλοντο (αὐτοὶ) ἐ θ ε λ ο ν τ α ὶ ἰέναι. Ezen mondatban: ἔδοξεν αὐτῷ μόνος (e. h. μόνῳ) ἐλθεῖν a nominativusban álló jelző, μόνος, mely az itt kiegészítendő nom. c. inf. (t. i. ἔδοξεν αὐτῷ α ὐ τ ὸ ς μόνος ἐλθεῖν) nominativusának jelzője, az αὐτῷ jelzőjéből μόνῳ-ból a következő mondat által ki nem fejezett gondolat hatásából lett: ἐβουλήθη (αὐτὸς) μ ό ν ο ς ἐλθεῖν. Ide tartozik a Ziemer-féle sorbeli kiegyenlődések nagyobb része.

IV. *Mondatrészek, melyek úgy keletkeznek, hogy egy mondat által ki nem fejezett gondolat beleolvad egy másik mondat által kifejezett gondolatba.* Az összeolvadás úgy történik, hogy az első mondatból rendesen csak egy, többnyire a legfontosabb szó marad meg. Ide tartoznak az úgynevezett brachylogiák. Pl. ezen mondatban: *iamdudum* sumite pœnas (Verg. Aen. 2, 103) az időhatározó «már régóta» úgy keletkezett, hogy ezen parancsoló mondatba: sumite pœnos beelolvadt a következő ki nem fejezett mondat: iamdudum

Digitized by Google

factum esse oportuit, oly módon, hogy belőle csak a iamdudum időhatározó maradt meg. Így magyarázható meg a Demost. Olynth. II. 4. fejezetében előforduló szövegkritikusok által hiában megtámadott következő rész: τούτων οὐχὶ νῦν ὁρῶ τὸν καιρὸν τοῦ λέγειν, melyben a két birtokos jelző, τούτων és τοῦ λέγειν úgy keletkezett, hogy ezen mondatba: οὐχὶ νῦν ὁρῶ τὸν καιρὸν τοῦ λέγειν beleolvadt a következő ki nem fejezett mondat: τούτων οὐχὶ νῦν ὁρῶ τὸν καιρόν oly módon, hogy belőle csak a τούτων birtokos jelző maradt meg. Ide tartozik a Ziemer-féle szóbeli kiegyenlődéseknek egy kis része.

V. *Mondatrészek, melyek mondatrész által kifejezett fogalom erősítései.* Ide tartoznak az úgynevezett pleonasmusok. Pl. ezen mondatban: *neque* tu *haud* dices (nem is fogod te mondani) a módhatározó haud (alig) a tagadó állítmánynak, neque dices-nek erősítése, valamint ezen példában is *neque haud* longe post. Az ide tartozó jelenségek a Ziemer-féle kategoriák egyikébe sem illenek.

VI. *Mondatok, melyek mondat által kifejezett gondolat hatásából keletkeznek.* Ezen alapszik a latinban a consecutio temporum, valamint nagyrészt a függést jelölő coniunctivus obliquus használata a mellékmondatokban. Pl. ezen mondatban: exponerem etiam quem ad modum viveremus (e. h. vivamus) a kérdő mellékmondatban azért van imperfectum, mert a főmondat imperfectuma gyakorol reá hatást. Vagy pl. ezen mondatban: Servius facile diceret, quod tritas haberet (e. h. habet) az okhatározó mondatban azért van coni. obliquus, mert a főmondat coniunctivusa van reá hatással. Ide tartozik a Ziemer-féle alaki kiegyenlődéseknek egy kis része.

VII. *Mondatok, melyek mondat által ki nem fejezett gondolat hatásából keletkeznek.* Pl. e mondatban: nominat iste servum, quem magistrum pecoris esse diceret (e. h. dicit) a relativ mondat coni. obliquus-a a következő ki nem fejezett relativ mondat coniunctivusának hatásából lett: (nominat servum, qui magister pecoris *esset).* Vagy a következő mondatban: cum accusatus est, quod contra nem publicam sensisse eum dicerent (e. h. dicebant) az értelmező mondat coni. obliquusa a következő ki nem fejezett okhatározó mondat coniunctivusának hatásából keletkezett: (cum accusatus est, quod contra rem publicam *sensisset.* Ide tartozik a Ziemer-féle sorbeli kiegyenlődéseknek egy kis része.

VIII. *Mondatok, melyek úgy keletkeznek, hogy egy mondat ál-*

Digitized by Google

tal ki nem feje.ett gondolat beleolvad egy másik mondat által kifejezett gondolatba. Az ezen pontba tartozó mondattani jelenségek rokonok a negyedik pontban tárgyaltakkal, csakhogy míg ott mondatrészeket, addig itt mondatokat alkot az egy és ugyanazon módon működő psychologiai momentum. Az összeolvadás itt is úgy történik mint ott, és ide is tartoznak úgynevezett brachylogiák. Pl. ezen példában: quin tu audi a quin-nel álló parancsoló mondat úgy keletkezett, hogy beléje olvadt egy ki nem fejezett kérdő mondat (t. i. quin [= qui ne] audis?) oly módon, hogy belőle csak a kérdőszócska maradt meg. Vagy e példában: quod vitium procul afore chartis atque animo prius, ut si quid de me promittere possum aliud vere, promitto, a föltételesen hasonlító mondat: ut si qui de me promittere possum aliud vere úgy keletkezett, hogy a föltételes mondatba: si quid de me promittere fossum aliud vere beleolvadott a ki nem fejezett hasonlító mondat: ut qui de me promittere possum aliud vere, oly módon, hogy belőle csak a hasonlító kötőszó maradt meg. Ide tartozik a Ziemer-féle sorbeli kiegyenlődéseknek egy kis része.

IX. *Mondatok, melyek mondatrész által kifejezett fogalom erősítéséből keletkeznek.* Az ide tartozó jelenségek rokonok az ötödik pontban tárgyaltakkal, csakhogy míg ott mondatrészeket, addig itt mondatokat alkot az egy és ugyanazon módon működő psychologiai momentum. Ide is tartoznak, épen úgy mint oda, úgynevezett pleonasmusok. Pl. ezen példában: *neque* nucleis ad oleam *ne* utatur (ne használja stb.) az erősített tagadású mondat a tagadó állítmánynak a tagadó kötőszó kettőzése által való erősítéséből keletkezett, valamint ezen példában is: *neque* nunc ubi sit *nescio*. Az ide tartozó jelenségek nem illenek a Ziemer-féle kategoriák egyikébe sem.

Ezek tehát az általunk fölállított csoportok, melyek, azt hiszszük, præcisebbek és kimerítőbbek mint a Ziemeréi, sőt lehet, hogy talán teljesen kimerítők.

Említésre méltó dolognak tartjuk azt is, hogy a psychologiai momentum rendesen olyan mondattani jelenségeket alkot, melyek a mondat többi részeivel *harmonikus egészet képeznek*, m. pl. a kettős nominativust, kettős accusativust, dat. cum infinitivot stb. stb.; de gyakran olyanokat is, melyek a mondat többi részeivel *nem képeznek harmonikus egészet*, a szerint t. i., a mint egyenletesen vagy, hogy úgy mondjuk, erőszakosan működik, mint pl. a

Digitized by Google

harmadik csoportban fölemlített két görög példában, hol a nom. c. inf. kihagyott nominativusának jelzője, és ezen kihagyott nominativussal azonos dativusi határozó nem képeznek teljes mondatbeli egységet. De mind ez nem oly fontos, hogy befolyással lehetne a csoportok fölállítására.

Természetes, hogy az általunk fölállított csoportok csak akkor alkalmazhatók, ha a mondatnak csakis psychologiai momentumon alapuló sajátságait tárgyaljuk. Mihelyt rendszeres mondattant adunk, az alapnak is másnak, szélesebbnek kell lenni, melyen a mondat psychologiai momentumai csak alkalmilag magyarázhatók.

Dr. Pecz Vilmos.

VEGYESEK.

— **Orpheus Lithikáinak** Ábel-féle kiadásáról a brémai «Philologische Rundschau» terjedelmes ismertetést (p. 577—585) közöl Rzach Alajos tollából, ki kivált Hesiodosra, Apollonios Rhodiosra és a későbbi görög eposz metrikájának egyes pontjaira vonatkozó kutatásai által szerzett magának érdemeket. Rzach részletesen feltünteti Ábel kiadásának előnyeit valamennyi előbbi kiadással szemben, és csak ritkán tér el — még ritkábban helyesen — Ábel felfogásától valamely romlott hely javítására nézve. Alapos bírálatát a következő szavakkal végzi: «Sollen wir unser Gesammturteil über die vorliegende Edition aussprechen, so kann dies nur ein durchaus anerkennendes sein. Sowohl in den Lithika als auch im lateinischen Damigeron repräsentirt Ábels Ausgabe eine bedeutende Förderung des bisherigen Textes; namentlich betreffs der Lithika hat sich der Herausgeber das grosse Verdienst erworben, zum ersten Male den ganzen kritischen Apparat in trefflicher und umfassender Weise beigebracht zu haben, so dass für weitere Textesemendationen eine feste Grundlage gewonnen ist».

Digitized by Google